

КЫРГЫЗ-ТҮРК
“МАНАС” УНИВЕРСИТЕТИ

KIRGIZISTAN-TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

*ИСЛАМ ДИНИНДЕГИ ХАНАФИЙ-МАТУРИДИЙ ДИН ТҮШҮНҮГҮ
АТТУУ ЭЛАРАЛЫК СИМПОЗИУМДУН БАЯНДАМАЛАР ЖЫЙНАГЫ*
17-18 Май 2024

*ULUSLARARASI İSLAM'IN HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ YORUMU
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ KİTABI*
17-18 Mayıs 2024

CONFERENCE BOOK OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
THE KHANAFIT-MATURIDIT INTERPRETATION OF ISLAM
17-18 May 2024

**Бишкек
2024**

**Bişkek
2024**

**Кыргыз-Түрк «Манас» университети
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Kyrgyz-Turkish Manas University**

**ИСЛАМ ДИНИНДЕГИ ХАНАФИЙ-МАТУРИДИЙ ДИН
ТҮШҮНҮГҮ АТТУУ ЭЛАРАЛЫК СИМПОЗИУМДУН
БАЯНДАМАЛАР ЖЫЙНАГЫ**

**ULUSLARARASI İSLÂM'IN HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ YORUMU
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ KİTABI**

**CONFERENCE BOOK OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
THE KHANAFIT-MATURIDIT INTERPRETATION OF ISLAM**

ТҮЗҮҮЧҮЛӨР:

Доц., докт. Бакытбек МУРЗАРАИМОВ
Доц., докт. Наиль КАРАГӨЗ
Доц. м.а., докт. Айтмамат КАРИЕВ
Докт. Айтмырза СОТВОЛДИЕВ
Докт. Жазгуль ЖОЛАЛИЕВА

EDİTÖRLER:

Doç. Dr. Bakıtbek MURZARAİMOV
Doç. Dr. Nail KARAGÖZ
Yrd. Doç. Dr. Aııtmmat KARİEV
Dr. Öğr. Gör. Khaiitmirza SOTVOLDİEV
Dr. Öğr. Gör. Cazgül COLALİEVA

**Бишкек / Bıŝkek
2024**

УДК 297
ББК 86.38
И 87

И 87 “Ислам дининдеги Ханафий-Матуридий дин түшүнүгү” аттуу эларалык симпозиумдун баяндамалар жыйнагы = “Uluslararası İslâm’ın Hanefî-Mâtürîdî Yorumu” Sempozyumu Bildirileri Kitabı = Conference Book of “The International Symposium on The Khanafit-Maturidit Interpretation of Islam”. – Б.: 2024. – 304 б.

ISBN 978-9967-9575-8-9

Бул китепте 2024-жылдын 17-майында, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Теология факультетинде уюштурулган “Ислам дининдеги Ханафий-Матуридий дин түшүнүгү” аттуу эларалык симпозиумдун баяндамалары орун алган.

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин басылмалары: 417

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Башкаруу кеңешинин № 2024-14.89-чечими боюнча басылды. Басууга 11/12/2024тө кол коюлду.
КТМУнун Басмакана бөлүмү. Бишкк ш., Жал к.р., КТМУнун Ч. Айтматов атындагы кампусу.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yönetim Kurulunun 11.12.2024 tarih ve 2024-14.89 Nolu kararı ile yayımlanmıştır.
KTmÜ Yayın Ofisi, Cengiz AYTMATOV Kampüsü, Cal, Bişkek.

ISBN 978-9967-9575-8-9

УДК 297
ББК 86.38
КТМУ, 2024

İÇİNDEKİLER

КИРИШУУ	8
TAKDİM.....	6
ÖNSÖZ	10
HANEFİ-MÂTÜRİDÎ ÂLİMLERE GÖRE İMAN-AMEL İLİŞKİSİ	14
HANEFİLERDE HADİS METİN TENKİDİ (SERAHSÎ ÖRNEĞİNDE)	22
CONSTRUCTION OF AL-MATURİDÎ'S THOUGHT FROM THE PERSPECTIVE OF İTTİHAD METHODOLOGY	33
ИАСАУИ ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ТҮРҒЫСЫНАН МАТУРИДИ АҚИДАСЫНЫҢ РӨЛІ	44
İSLAM'IN HANEFİ-MÂTÜRİDÎ YORUMU VE AKLÎ İLİMLER.....	55
İMAM MÂTÜRİDÎ VE MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN ŞEFAAT KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ	62
MÂTÜRİDİLİK VE BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜNE KATKILARI.....	73
GÜNCEL DİNİ-TOPLUMSAL PROBLEMLERİN ÇÖZÜMÜNE KATKISI VE UYGULANABİLİRLİĞİ AÇISINDAN HANEFİ-MATURİDÎ DÜŞÜNCEDE DİN-ŞERİAT AYRIMI.....	81
HANEFİ-MATÜRİDİ KİMLİĞİN KEYFİYETİ VE ZİHNİ FARKLILAŞMALARI BAĞLAMINDA GÜNÜMÜZDE DİNİN ANLAŞILMASINA KATKI POTANSİYELİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER.....	93
ХАНАФИЙ МАЗХАБЫНЫН ОРТО АЗИЯ АЙМАГЫНДА ЖАЙЫЛЫШЫ	98
МАТУРИДИЙНИН БИЛИМ ТЕОРИЯСЫ ЖАНА БУЛ ЖААТТА АНЫН ХАДИС ТҮШҮНҮГҮ	106
ФЕРГАНА ӨРӨӨНҮНДӨГҮ ЭЛДИК ДИНИЙ РИТУАЛДАРДЫН КООМДУК ЖАШООГО ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ	118
GÜNÜMÜZ ÖZKENT'İNDEKİ İMAM SERAHSÎ'NİN TÜRBEİNİN VAROLUŞ HİKÂYESİ	131
ИСЛАМДЫН ХАНАФИ-МАТУРИДИ ТҮШҮНҮГҮНҮН КЫРГЫЗ ЭЛДИК ООЗЕКИ АДАБИЯТЫНДАГЫ ТААСИРЛЕРИ.....	141
DİNİN ALGILANIŞ VE UYGULANIŞI BAKIMINDAN TALİBAN HANEFİLİĞİ.....	147
MÂTÜRİDÎ'DE AKIL İMTİHAN İLİŞKİSİ.....	158
SERASÎ'NİN <i>EL-MEBSUT</i> İSİMLİ ESERİNDE MASLAHAT KAVRAMI	167
АБУ ХАНИФАНЫН АЛЬ-ФИКХУ АЛЬ-АКБАР ЭМГЕГИНИН МАНАС ЭПОСУНА ТААСИРИ	181
MÂTÜRİDÎ TEOLOJİSİNDE EHL-İ KIBLE TEKFİR EDİLEMEZ BAĞLAMINDA DİN VE DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ: EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ ÖRNEĞİ	192
ПОЗИЦИОНИРОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОЗНАНИЯ В КАЛАМЕ (СХОЛАСТИЧЕСКОЙ ТЕОЛОГИИ) ТАТАРСКИМИ БОГОСЛОВАМИ СОГЛАСНО ХАНАФИТСКО-МАТУРИДИТСКОЙ ШКОЛЕ.....	204
THE NATURE OF THE MORAL AGENT IN MÂTURİDÎ THOUGHT	208
MÂTÜRİDÎ DÜŞÜNCEDE AHLAKÎ FAİLİN DOĞASI.....	219
ӘБУ ХАНИФА МӘЗҺАБЫНЫҢ ҒҰЛАМАСЫ ҚАУАМ АД-ДИН ӘЛ-ИТҚАНИ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕҢБЕКТЕРІ	230
İMOM MOTURIDIY TAЪLIMOTIDA AQLIY VA NAQLIY DALILLAR	239

MÂTÜRÎDÎ TEOLOJİSİNDE EHL-İ KIBLE TEKFİR EDİLEMEZ BAĞLAMINDA DİN VE DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ: EBÜ'L-BEREKÂT EN-NESEFÎ ÖRNEĞİ*

Recep ÖNAL*

Özet

İslâm âleminin yetiştirdiği Hanefî-Mâtürîdî bilginlerinden Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), kitapları ve talebeleriyle meşhur olmuş bir âlimdir. Onun yetiştiği Mâverâünnehir coğrafyası, tarihi İpek ve Baharat yollarının kesiştiği bölge olmasından dolayı farklı din ve mezheplerin bulunduğu kozmopolit bir konuma sahiptir. Aynı zamanda Hindistan, Çin, Bizans ve İran gibi bölgelerdeki birçok din ve mezhep mensubunun, baskı gördüklerinde inançlarını özgürce yaşayacakları bir sığınaktır. Bu özelliğinden olsa gerek tarih boyunca Budizm, Hinduizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Sâbilik ile İslâm çatısı altında teşekkül eden Şîa, Hâriciyye, Mu'tezile, Mürcie, Kerrâmiyye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'ye ev sahipliği yapmıştır. Nesefî'nin yaşadığı çağ ise çeşitli din ve mezheplerin etkilerini devam ettirdiği, özellikle İslâm mezhepleri arasında fikrî ve itikadî münakaşaların yapıldığı bir döneme denk gelmektedir. Böyle bir muhitte ve dönemde yaşamış olan Nesefî, ömrü boyunca hem İslâm dışı dinlere hem de Ehl-i Sünnet dışı İslam fırkalarına karşı mücadele etmiştir. Bu çerçevede eserlerinde İslâm'ın temel inanç esaslarına geniş yer ayırmış, mezhepler arasında ihtilafı olan konuları ise Hanefî-Mâtürîdî akidesine uygun düşecek şekilde izah etmiş, buna aykırı olan görüşleri ise eleştirmiştir. Ehl-i Bid'at'a karşı mücadelesinde inanç ve fikir hürriyetine önem vermiş, muhataplarını İslam inanç esaslarını inkâr etmediği sürece benimsediği farklı ve yanlış görüşleri sebebiyle “*Ehl-i Kible tekfir edilemez*” ilkesi gereğince tekfir cihetine gitmemiştir. Muhatapların Sünnî akideye aykırı olan görüşlerinin yanlışlığını aklı ve nakli deliller kullanmak suretiyle ispata çalışmış, ifrat ve tefritten uzak, ilmî ve ikna edici bir yöntem kullanmıştır. Ayrıca kendi görüşlerini ortaya koyarken taraf tutma ve mezhep kayırma endişesiyle hareket etmemiş, gerçeği olduğu gibi söylemiş, hatta muhalif mezheplerden doğru gördüğü fikirleri iktibas etmiştir. Bu tutumuyla Nesefî, İslâm dünyasında itikadî ve fikrî istikrarın oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca onun bu yöntemi günümüzdeki Müslüman topluma farklı inanç ve mezhep mensuplarına karşı nasıl davranılması gerektiğinin yanı sıra inanç ve düşünce farklılıklarına rağmen bir arada barış ve huzur içinde nasıl yaşanabileceği konusunda da bir öğüt niteliği taşımaktadır.

Bu tebliğde Nesefî'nin temel eserleri esas alınarak itikadî mezheplere genel bakışı tespit edilmeye, bu vesileyle de Mâtürîdî teolojisinde din ve düşünce özgürlüğüne verilen öneme dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda doküman analizi yöntemi kullanılmış, tespit edilen bulgular betimleme metoduyla objektif olarak aktarılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Kelâm, Din Özgürlüğü, Tekfir, Mâtürîdîlik, Nesefî.

FREEDOM OF RELİGİON AND THOUGHT İN THE CONTEXT OF AHL AL-QİBLA CANNOT BE DİSBELIEVED İN MÂTURÎDÎ TEOLOGY: THE EXAMPLE OF ABU AL-BARAKAT AN-NASAFÎ

Abstract

Abu Al-Barakat an-Nasafi (d. 710/1310), one of the Hanafi-Mâtürîdî scholars educated in the Islamic world, is a scholar who became famous with the books he wrote and the students he educated. The geography of Transoxiana, where he grew up, has a cosmopolitan location

* Bu tebliğ, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri” adlı çalışmamızdan yararlanılarak hazırlanmıştır.

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, onal1975@gmail.com

where different religions, sects and cultures meet, as it is the intersection of the historical China-Silk and Indo-Spice routes. At the same time, these lands are a shelter where members of many religions and sects in regions such as India, China, Byzantium and Iran can practice their beliefs freely when they are oppressed. Probably because of this feature, throughout history it has hosted Buddhism, Hinduism, Manichaeism, Zoroastrianism, Judaism, Christianity, Sabiism and Shia, Kharijiyya, Mu'tazila, Murjia, Karramiyya, Mâtürîdiyya and Ash'ariyya, which were formed under the umbrella of Islam. The age in which Nasafi lived coincides with a period when various religions and sects continued their influence, and intellectual and religious debates and debates took place, especially among Islamic sects. Nasafi, who lived in such an environment and period, fought against both non-Islamic religions and Ahl al-Bid'ah sects other than Ahl al-Sunnah throughout his life. In this context, he devoted extensive space to the basic beliefs of Islam in his works, explained the controversial issues between sects in a way that was in accordance with the Hanafî-Mâtürîdî creed, and criticized the views that contradicted it. He gave importance to freedom of belief and thought in his fight against Ahl al-Bid'ah, and did not resort to takfir in accordance with the principle of "Ahl al-Qibla cannot be declared kafir" due to the different and wrong views he adopted, as long as his interlocutors did not deny the principles of Islamic faith. He tried to prove the wrongness of the interlocutors' views, which were contrary to the Sunni creed, by using rational and narrational evidence, and used a more moderate, scientific and convincing method that was far from exaggeration and negligence. Moreover, when expressing his own views, he did not act with the concern of taking sides or favoring a sect; he told the truth as it is, and even quoted the ideas he deemed right from opposing sects. With this attitude, Nasafi made a significant contribution to the formation of religious and intellectual stability in the Islamic world. In addition, his method serves as an advice to today's Muslim society on how to behave towards members of different beliefs and sects, as well as how to live together in peace and tranquility despite differences in belief and thought.

In this paper, we tried to determine Nasafi's general view of religious sects based on his basic works, and on this occasion, to draw attention to the importance given to freedom of religion and thought in Mâtürîdî theology. Document analysis method was used in our research, and the findings were tried to be conveyed objectively with the description method.

Key Words: Kalam, Freedom of Religion, Takfir, Mâtürîdism, Nasafi.

Giriş

Ebü'l-Berekât en-Nesefî, ömrü boyunca hem İslâm dışı din ve mezheplere hem de İslâm dünyasında ortaya çıkan Ehl-i Bid'at mezheplerine karşı Ehl-i Sünnet akidesini savunmakla geçirmiş bir âlimdir. Nesefî'nin bu yönde yürüttüğü mücadelesini günümüzde bize kadar ulaşan eserlerinden öğrenmekteyiz. Nitekim eserlerinde Ehl-i Bid'at mezheplerini konu edinip eleştirmiş, onlara karşı genelde Hanefî-Mâtürîdî akidesini savunmuştur. Nesefî, bu hususu *Medârik* tefsirinin mukaddimesinin ilk cümlelerinde şöyle dile getirmiştir:

"...Şahsımdan orta büyüklükte olacak, değişik i'rap ve kıraat vecihlerini, bedi ve şariat ilimlerini içerecek, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın fikirlerini yansıtacak, bid'at ve dalâlet ehlinin bâtil ve yanlış fikirlerinden uzak olacak bir tefsir yazmam istendi... Bu hususta güçlükler ve zorluklar olmasına rağmen Yüce Allah'ın yardımıyla bu işe koyuldum, kısa sürede tefsirimi bitirdim ve ismini de *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-*

Te'vil olarak koydum."¹

Bunun dışında kelâm sahasında telif ettiği *el-İ'timâd* eserinin mukaddimesinde de eserini Sunnî akideyi izah etmek ve Ehl-i Bid'at fırkalarına karşı savunmak gayesiyle yazdığını belirtmiştir.² Onun eserlerinde bu ifadelere yer vermesi, Ehl-i Bid'at'ın görüşlerini reddetme ve onlara karşı Sünnî/Hanefî-Mâtürîdî akîdesini müdafaa etme niyetinde olduğunu göstermektedir.

Nesefî, Ehl-i Bid'at terkibi ile neyin kastedildiğini ise Bakara 2/117. ayetinin tefsirinde açıklamıştır. Ona göre bid'at terimi daha önce hiçbir benzeri ve örneği görülmemiş bir şeyin ortaya konması, icat edilmesi gibi anlamlara gelir. Bu tanımlamayı yaptıktan sonra Nesefî, Ehl-i Bid'atın Sunnî akideye aykırı görüş benimseyen kimseler için bid'atçı (mübtedî) manasında kullanıldığını ifade etmektedir.³ Nesefî, hangi mezheplerin Ehl-i Bid'at olduğuna ilişkin ayrıntılı bir bilgi vermemekle birlikte, eserlerinde görüşlerine yer verip, eleştiri yönelttiği mezheplere bakıldığında onun şeklinde tanımladığı Kaderiyye, Mu'tezile, Hâriciyye, Zeydiyye, Cebriyye, Cehmiyye, Mürcie, Şîa, Râfıza, Bâtıniyye, İbâhiyye, Müşebbihe, Mücessime, Neccâriyye ve Kerrâmiyye'yi Ehl-i Bid'at mezhebi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Nesefî eserlerinde bunların yanı sıra Mecûsilik ve Manihezim gibi düalist gruplardan, Yahudilik, Hıristiyanlık, Berâhime ve Sümeniyye gibi dinlerden; Sofistâiyye, Tabiatçılar ve Dehriyye vb. felsefi akımlardan da bahsetmiştir. Onların İslâm akidesine uymayan görüşlerini nakletmiş ve çeşitli açılardan eleştirerek bunlara karşı fikrî mücadelede bulunmuştur. Din ve Mezhepler tarihi kaynaklarında Nesefî'nin yaşadığı muhitte ve dönemde bu tür din ve mezhep mensuplarının bulunduğu belirtilmektedir. Nesefî'nin bunların bâtıl inanç ve görüşlerini kendine konu edip eleştirmesi de fikrî yönden bu mezheplerin etkilerinin hala devam ettiğini ve onlara karşı Sünnî akidenin savunulmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Nesefî, bir taraftan muhalif din ve mezheplere karşı mücadele ederken, diğer taraftan da kelâm ilmine karşı çıkan gelenekçi Müslümanlara karşı da mücadele etmiş, bu ilmin câiz ve meşru oluşunu naklî ve aklî delillerle ispatlamaya da çalışmıştır. Ehl-i Hadis ve Selefîyye gibi bazı gelenekçi kesim Mu'tezile'nin öncülüğünde teşekkül eden kelâma karşı çıkmıştır. Nesefî, onların bu görüşüne katılmayarak kelâmın câiz ve gerekli oluşunu ispatlamaya gayret etmiştir.⁴

1. İslam Düşüncesinde Din ve Düşünce Özgürlüğü Bağlamında Tekfir Olgusu

İslam düşüncesinde tekfir meselesi, kelâmın yanı sıra fıkıh ilminin de ele aldığı bir konudur. Kelâm, imanı sarsacak ve ona zarar verecek unsurlar ile iman ve inkârın içeriğini ele alırken; fıkıh ilmi imanı terk edip, inkâra girdiği anlaşılan (tekfir edilen)

¹ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, nşr. M. Muhammed eş-Şe'âr (Beirut: Dârü'n-Nefâis, 2006), 1/28.

² Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-cevâhiri'l-mudîyye*, nşr. Ömer Bölükbaşı (Rize: RTE Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 106.

³ Nesefî, *Medârik*, 1/121.

⁴ Nesefî'nin kelâm ilminin caiz oluşuna dair delil olarak kullandığı ayetler ve bu yöndeki görüşleri için bkz. Nesefî, *Medârik*, 1/201; 3/375.

bir kimseye uygulanacak dünyevî hükümlerle ilgilenmektedir.⁵ Diğer bir deyişle iman ve inkâr, kalbin eylemleri olması açısından kelâmın konusu olsa da bir kişinin imandan çıkıp inkâra girmesi, kendisine dünyada uygulanacak hükümler bakımından fıkıh ilmini ilgilendirmektedir. Bu nedenle İslam düşünce literatüründe bu konuların tartışıldığı alan hem kelâm hem de fıkıh olmuştur. Bilhassa fıkıh literatüründe bu konu “dinden dönme/irtidat” bölümü kapsamında ele alınmış, “elfâz-ı küfür/küfrü gerektiren sözler”, “efâl-i küfür/küfrü gerektiren davranışlar” başlıkları altında da ayrıntılı olarak açıklanmıştır.⁶ Sunnî kelâmcılar, mezhep imamları ve bunların yolundan giden ilk fıkıh âlimleri bu konuda mutedil, insafî ve temkinli bir tutum sergilemeye ve tekfirden sakınmaya çalışmışlardır. Ancak, daha sonraki fukahâ, bu hususta ilk dönemlere kıyasla daha katı bir yaklaşım sergilemiş, inkârı sabit olmayan birçok kişiyi ve grubu küfre düşmekle itham etmiş, bunlar hakkında yersiz ve gereksiz fetvalar vermişlerdir. Diğer taraftan, kelâm âlimleri, tekfir meselesini çözüme kavuşturmak adına birtakım genel prensipler belirlemişler, kişiyi inkâra götürecektir söz ve davranışlar hakkında detaylara girmemişlerdir.⁷

Sözlükte “bir şeyi gizlemek, kapatmak veya örtmek” manasına gelen tekfir kavramı,⁸ ıstılahta “Müslüman bir kimseyi kâfir saymak, inkârla suçlamak ya da bu kimsenin kâfir olduğuna veya küfre girdiğine hükmetmek” manasında kullanılmaktadır.⁹

Konuyla oldukça yakından ilgili olan bir diğer kavramlar “elfâz-ı küfür (küfrü gerektiren sözler)” ve “efâl-i küfür (küfrü gerektiren davranışlar)” terkipleridir. Sözlükte “imandan çıkıp inkâra girmeye neden olan ifadeler” manasına gelen elfâz-ı küfür kavramı, ıstılahta Hz. Muhammed’in Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri inkâr eden her türlü söz anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Müslüman âlimler tarafından ilahî isim, sıfat ve fiillerle bağdaşmayan, Allah’ın rablik ve ilahlık makamına layık olmayan, tevhid inancına aykırı olan, naslarla Allah’a izafe edilen sıfatları inkâra götüren, Allah’ın emir ve yasaklarından birini alaya alan veya reddeden sözler ve inançlar elfâz-ı küfür kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰ Ayrıca Allah’ın gönderdiği peygamberleri inkâr eden, onları küçümseyip, kötöleyen, onların Allah’tan getirdikleri vahiyleri alaya alıp reddeden;¹¹ inanılması zorunlu olan dinin emir ve yasaklarından herhangi birini alaya alan (istihza) ya da küçümseyen (istihfaf) yahut da haram olduğu

⁵ Hilmi Karaağaç, “Ehl-i Sunnet’e Göre Tekfir Problematigi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013): 163-186.

⁶ Said Nuri Akgündüz-Zübeyir Bulut, “Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür”, *İTOBLAD*, 6/2 (2007): 897-920.

⁷ Ahmed Saim Kılavuz, *İmân Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yay., 1996), 121, 195.

⁸ Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, thk. M. Seyyid Geylânî (Beyrut, ts.), 452-453; İsmail b. Hammâd Cevherî, *Mu'cemu's-sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 917; İbrahim Refâa, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-kelebiyye* (İran: Meşhed, 1949), 2/204.

⁹ Refâa, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-kelebiyye*, 2/204 vd.; Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, 93; Yusuf Şevki Yavuz, “Tekfir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/350.

¹⁰ Ahmed Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 26.

¹¹ Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, 11/26.

kesin olan bir şeyi helâl sayan (istihlâl) söz ve ifadeler de buna dahil edilmiştir.¹²

Efâl-i küfür terkibi ise “İslâm’a aykırı olan ve inkârı gerektiren ya da kişiyi inkâra düşürüp, dinden çıkmasına sebep olan fiil ve davranışları” ifade etmektedir.¹³ Kelâm literatüründe bu husus büyük günah sahibi (mürtekeb-i kebîre) başlığı altında incelenmiştir.

Kelâm tarihinde kişiyi imandan çıkarıp küfre sokacak inançların, görüşlerin ve eylemlerin nasıl tespit edileceği konusu hicrî birinci asırdan itibaren mezhepler arasında iman-amel ilişkisi kapsamında tartışılan bir meseledir. Hatta bu mesele kelâmî mezheplerinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin Hz. Ali zamanında yaşanan siyasî anlaşmazlıklar, iç savaşlar, hakem olayı ve Hâricîyye’nin isyanı iman, küfür, fîsk, mürtekeb-i kebîre, tekfir, kader, irade vb. pek çok itikâdî problemin ortaya çıkmasına sebep teşkil etmiştir.¹⁴ Bunların dışında İslâmî fetihlerin genişlemesiyle İslâm dışı pek çok din ve mezhep mensuplarının İslâm devletinin hakimiyeti altında sözde Müslüman olduklarını söyleyip İslâm inancına aykırı inanç ve görüşleri benimsemeleri ve bu yönde davranışlar sergilemeleri de tekfir probleminin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁵

Tekfir meselesi, ilk dönemlerde büyük günah işleyen bir Müslümanın küfre girip girmediği etrafında ele alınırken, ilerleyen süreçte özellikle kelâmî mezheplerin ortaya çıkmasından sonra geniş bir alana evrilmiştir. Mezhep mensupları imanın tanımı, mahiyeti, iman-amel ilişkisi kapsamında değerlendirilen her konuyu tekfir kapsamında ele alıp, karşı tarafı tekfirle itham etmeye çalışmışlardır.

Bilindiğine göre İslâm tarihinde ilk defa kişi ya da grupları tekfir etme faaliyetini Hâricîyye başlatmıştır. Daha sonra bunu Mu‘tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye takip etmiştir.¹⁶ Bunların kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etmelerinde iman terimine verdikleri anlam ve muhteva etkili olmuştur. Çünkü onlara göre, iman kalp ile tasdik etmek, dil ile ikrar etmek ve uzuvlarla amel etmekten ibarettir. Buna göre Müslüman bir kimse bu üç unsurdan (tasdik, ikrar ve amel) birini eksik bırakırsa imandan çıkmış olur. Hâricîyye, böyle bir kişiyi kâfir; Mu‘tezile, İmâmiyye ve Zeydiyye ise fâsık olarak nitelendirmiş, o kişinin ebedî olarak cehennemde kalacağını iddia etmişlerdir.¹⁷ Ehl-i Sünnet’in muhafazakâr kısmını temsil eden Selefîyye de imanı bu fırkalar gibi benzer şekilde tanımlamış, ancak ameli terk eden bir kimsenin

¹² Mustafa Sinanoğlu, “İstihlaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/336.

¹³ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 204-212.

¹⁴ Sahabe döneminde yaşanan siyasî ve dinî ihtilaflar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasen el-Eş‘arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilafu'l-musallîn* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2006), 9-11; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, nşr. M. M. Abdülhamid (Kahire: Metebetü Dâri't-Türâs, 2007), 15-29; M. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. M. F. Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/7-32.

¹⁵ Belir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 313.

¹⁶ Yavuz, “Tekfir”, 40/350-351; Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, 11/26.

¹⁷ Eş‘arî, *Makâlât*, 59, 171; Bağdâdî, *el-Fark*, 354-355; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûlü'l-hamse*, thk. H. Ebu Haşim (Beyrut: 2001, 471, 474); Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 171; Ebû Muhammed b. Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1999), 2/209; Takıyuddin Ahmed İbn Teymiyye, “el-Akâidetü'l-Vâsiyye”, *Akaidе Dair İki Risale* (İstanbul: İFAV, ts.), 16.

küfre düşmediğini, günahkâr Müslüman olduğunu savunmuştur. Fakat Selefiyye'nin günümüzdeki yansıması olan Vahhâbilik hareketi ise böyle bir kimsenin kâfir olduğunu söylemiştir. Bu nedenle bunlar da en çok tekfirle başvuran fırkalar içinde zikredilmiştir.¹⁸

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu ise bu görüşe karşı çıkmış, “imani kalp ile tasdik etmek” şeklinde tanımlayarak ameli imana dahil etmemiştir. Ebû Hanîfe, Pezdevî, Serahsî ile Kemâlettin el-Beyâdî ise imanı “kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek” şeklinde tanımlamışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu imanın bir kalp ve vicdan işi olup tasdik manasına geldiği ve amelin imandan bir cüz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu bağlamda “*Ehl-i Kible tekfir edilemez*” ilkesini benimseyerek büyük günah işlemiş olsa da kalbinde tasdik bulunan kişiyi Müslüman kabul etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre bir kimse dinin temel inanç esaslarından birini reddetmedikçe veya haram kılınan bir şeyi helal kabul etmedikçe işlediği günahtan dolayı iman dairesinden çıkmaz.¹⁹

Kelâm tarihinde Allah'ın sıfatları, ahirette görülmesi (rü'yetullah), Hz. Peygamber'in şefaati, kulların fiilleri, hüsün-kubuh, kader, kaza, kabir hayatı vb. meseleler hakkında kesin ve açık bir delil bulunmaması ve mevcut nasların da yoruma açık olması sebebiyle görüş birliği sağlanamamıştır. Üzerinde ittifak sağlanmayan hususlar ise inanılması zorunlu olan dini esaslar (zarûrât-ı dîniyye) kapsamında değerlendirilemez. Bu yüzden bu tür ihtilaflı ve şüpheli konular tekfirle konu edilmemelidir.²⁰ Dolayısıyla bu meseleler hakkında mezheplerin, farklı görüşlere sahip olmalarından dolayı tekfir edilmesi mümkün görünmemektedir.²¹ Kaldı ki farklı mezhepler arasındaki görüş farklılıklarının -Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında olduğu gibi- bir benzeri -Ehl-i Sünnet mezhebinin iki temsilcisi olan Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye ekollerinde olduğu gibi- aynı mezhep içinde de görülmektedir. Hatta aynı ekolün temsilcileri arasında bile bu tür görüş farklılıklarına rastlamak mümkündür.²² Bu nedenle Sünnî âlimlerin çoğunluğu bu tür ihtilaflı konuların tarafların birbirini tekfir etmesini gerektirecek meseleler olmadığını önemle vurgulamışlardır. Örneğin Mâtürîdî âlimi Sâbûnî, bu tür meselelerde Sünnî akideye aykırı görüş benimsemesine rağmen Mu'tezile'yi Ehl-i Kible'den kabul edip tekfir etmemiş, ancak Ehl-i Bid'at

¹⁸ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, 171; Yavuz, “Tekfir”, 40/352; Recep Önal, “Selefilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Çetin-M. R. Batur (İstanbul, Lisans Yay., 2023), 248 vd.; a.mlf., “İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39/128.

¹⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, 57; Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu'l-fikhü'l-ekber*, çev. Y. Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yay., 1981), 424; Ebu'l-Kâsım es-Semerkindî, *Sevâdü'l-azam* (İstanbul: Mektebetü'l-Yasin, ts.), 17; Beyazîzâde Ahmed Efendi, *İmam Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yay., 1996), 121; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İtikadda Orta Yol*, çev. Kemal Işık (Ankara: AÜİF Yay., 1971), 188-189; Nureddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 162; Önal, “İman ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği”, 126-127.

²⁰ Yavuz, “Tekfir”, 40/352.

²¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Recep Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri* (Bursa, Emin Yay., 2017), 445-453.

²² Kılavuz, *İman Küfir Sınırı*, 137-39.

olduğunu söylemiştir.²³ Benzer şekilde Eş‘arî âlimlerinden imam Gazzâlî ve Taftazânî de Mu‘tezile ve Müşebbihe’nin muhalif ve yanlış görüş benimsedikleri için tekfir edilemeyeceğine, aksi takdir de Ehl-i Kible tekfir edilemez” ilkesine aykırı davranılmış olacağına dikkat çekmişlerdir.²⁴

Sunnî âlimlerin tekfir konusunda ihtiyatlı davranmalarının temel sebebi ise iman ile küfür arasındaki sınırı tespit etmenin güç olmasıdır. Bir diğeri de tekfir edilen ve kâfir olduğuna hükmedilen bir Müslümanın (mürted) İslam usulüne göre cenaze namazının kılınması, Müslüman mezarlığına defnedilmesi, mirastan pay alması, Müslümanla evlenmesi vb. haklardan mahrum kalacak olması veya idam edilecek olması gibi hukukî ve dini açıdan sert, ağır ve vahim sonuçlarla karşı karşıya kalacak olmasıdır.²⁵ Bu yüzden kendi mezhebinin dışında farklı veya hatalı görüş benimseyenleri şekilci bir yaklaşımla ve mezhep taassubunun tesiriyle yersiz tekfir etmenin vahametini ve zorluğunu anlamak için ortaya çıkaracağı bu tür önemli hukukî ve dinî sonuçlarını çok iyi düşünmek gerekir.

Bu durumu göz önünde bulunduran Sunnî âlimlerin çoğunluğu “*Ehl-i Kible asla tekfir edilemez*” prensibini benimseyerek küfrü ve inkârı sabit olanları tekfir ederken, sabit olmayanları tekfir etmekten sakınarak bu hususta dikkatli, ihtiyatlı ve mutedil davranmışlardır. Nitekim Sunnî kaynakların çoğunda Hâriciyye, Cebriyye, Kaderiyye, Mu‘tezile ve Mürcie vb. Ehl-i Sünnet dışı mezheplerden küfür ehli değil bid‘at ehli olarak bahsedilmiştir.²⁶

Netice olarak Sunnî âlimlerin çoğu, Ehl-i Sünnet dışı mezhepleri naslarla sabit ve açık olan İslam’ın temel inanç esaslarını (zarûrât-ı dîniyye) kabul ettikleri için Ehl-i Kible’den sayıp, tekfir etmekten sakınmışlardır. Fakat Sunnî akideye aykırı görüş benimsedikleri için onları “Ehl-i Bid‘at” ve “Fırak-ı Dâlle” şeklinde adlandırmayı tercih etmişlerdir. Bu fırkaların bid‘at ve dâlle şeklinde nitelendirilmesinin nedeni ise hatalı tevilde bulunarak doğru yoldan sapmış olmalarıdır. Çünkü hata kasıtlı olarak yapılmaz. Dolayısıyla bunların sunnî akideye aykırı olan görüşleri sunnî âlimler tarafından kasit olmaksızın sehven yapılan hatalar kapsamında değerlendirilip tevil ve icthad hatası olarak yorumlanmıştır.²⁷

Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin sadık bir takipçisi olan Ebü’l-Berekât en-Nesefî de tekfir meselesinde daha mutedil bir tutum sergilemiş, Ehl-i Sünnet (Hanefî-Mâtürîdî) geleneğinin bu meseledeki tutumunu devam ettirmiş, Ehl-i Bid‘at mezheplerini farklı ve hatalı görüşleri benimsemelerinden dolayı tekfir etmekten sakınmıştır.

2. Nesefî’nin Din ve Düşünce Özgürlüğü Bağlamında Tekfir Meselesine Yaklaşımı

Nesefî, Ehl-i Sünnet’e muhalif İslam mezheplerine (Ehl-i Bid‘at) karşı

²³ Sâbûnî, *Matürîdiyye Akaidi*, 127, 168, 173.

²⁴ Gazzâlî, *İtikad’da Orta Yol*, 188-190; Taftazânî, *Şerhu’l-Akaid*, 351-352.

²⁵ Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli’-d-dîn* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1928), 328-329; Abdurrahman b. el-Luveyhîk, *Dinde Ölçülü Olmak*, çev. A. Duran (İstanbul: Kayıhan Yay., ts.), 211 vd.; Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 235, 240, 246.

²⁶ Semerkandî, *Sevâdü’l-azam*, 6; Gazzâlî, *İtikad’da Orta Yol*, 186-190; Ebü Yusr Muhammed Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yay., 1994), 339-341, 347-348.

²⁷ Karaağaç, “Ehl-i Sünnet’e Göre Tekfir Problematikliği”, 40/169.

yürüttüğü fikrî mücadelede hem aklî hem de naklî delilleri kullanmış; İslâm'ın dışındaki din ve inançlara karşı ise tarihî, sosyolojik, psikolojik, felsefî ve aklî delilleri kullanmayı tercih etmiştir. Her iki gruba eleştirirken hakaret ve ithamlardan sakınmış, duygusal ve sübjektif bir tavır takınmamış, tefrit ve ifrata kaçmadan daha mutedil bir metod kullanmıştır. Karşı tarafı ikna etmek ve muhalif görüşlerin yanlışlığını ve geçersizliğini ispat etmek için sık sık naklî ve aklî delillere başvurmuştur. İnanç ve düşünce özgürlüğüne büyük önem vermiş, hiçbir zaman zor kullanmaya başvurmamıştır. Bu suretle o, entelektüel düzeyde objektif, akademik, bilimsel bir yöntem takip etmiştir.

Tekfîre gerekçe gösterilen iman amel birlikteliği hususunda Nesefî, Ehl-i Sünnet'in görüşüne uyarak imanı "kalp ile tasdik" şeklinde tanımlamış, ameli imandan ayrı değerlendirip imana dahil etmemiştir. Kalbinde tasdik bulunan kişiyi Müslüman kabul etmiş, işlediği günah sebebiyle tekfir etmemiştir.²⁸ Bu çerçevede İmanı tasdik, küfrü ise tekzip (yalanlamak) olarak tanımlayan Nesefî, mü'min bir kimsenin gafletinden, tembelliğinden ya da şehvetinden dolayı büyük günah işleyebildiğine, bununla beraber Allah'tan korktuğuna, affedilmeyi umduğuna, ayrıca bu kimse günahkâr olsa da kendisinde "tasdik" in bulunduğu dikkat çekmiştir. Bu bakımdan ona göre bir kimsede tasdik var olduğu sürece kendisinde bir tekzipin (yalanlamanın) varlığından söz edilemez. Çünkü tasdik ve tekzip birbirine zıt iki kavram olup, bir kimsede her ikisi aynı anda bulunamaz.²⁹ Dolayısıyla bir kişi taatlardan/ibadetlerden bir şey yapmasa da, o kişi mü'mindir. Bu kişi her ne kadar taatları yerine getirmediği için günahkâr olsa da kendisinde bulunan iman sebebiyle Allah Teâlâ'nın kendisine aff ve mağfirette bulunacağı ümit edilir.³⁰

Öte yandan büyük günah işleyen bir kimsenin ahiretteki durumu üzerinde de duran Nesefî, bu kişide tasdik (iman) bulunduğu için ahiretteki durumuyla ilgili olarak iki hüküm söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi büyük günah işleyen kişinin cennete gidecek olmasıdır. İkincisi de bu kişinin durumunun Allah'a kalmış olmasıdır. Allah bu kişiyi dilerse affeder, dilerse günahı miktarınca cehennemde cezalandırır, sonra tekrar cennete koyar.³¹

Görüldüğü üzere Nesefî, polemige girdiği muhatabını inanılması zorunlu olan dinin esaslarını inkâr etmedikçe ve yalanlamadıkça "*Ehl-i Kible asla tekfir edilemez*" ilkesi gereğince görüş farklılığı sebebiyle tekfir etmemiştir. Dinin temel esaslarına girmeyen hususlara dair farklı yaklaşımları da hoş görmüş, -helal saymadıkça- işlediği büyük günah sebebiyle bir kimsenin (fâsık) tekfir edilemeyeceğini savunmuştur. Nesefî'nin bütünleştirici ve kapsayıcı olan bu yaklaşımında Hanefî-Mâtürîdî âlimlerce imanın "kalple tasdik" ya da "kalple tasdik, dil ile ikrâr" şeklinde tarif edilip, amellerin imana dahil edilmemesi belirleyici bir rol oynamıştır. Çünkü Nesefî, yukarıda da ifade edilene benzer görüşü savunmuş, ameldeki eksikliğin kişiyi imandan

²⁸ Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *el-'Umde Tercümesi: İslâm İnançının Ana Umdeleri*, çev. Temel Yeşilyurt (Malatya: Kubbealtı Yay., 2000), 60-61; a.mlf., *Şerhu'l-'umde fi 'akîdeti'l-Ehl-i Sünnet ve ve'l-cemaat*, nşr. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2012), 369-370, 382.

²⁹ Nesefî, *Şerhu'l-'umde*, 406; Nesefî, *Medârik*, 1/76.

³⁰ Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*, 204.

³¹ Nesefî, *Şerhu'l-'umde*, 407-408, 410-411

çıkarmayacağına, bu yüzden de bu kişinin küfürle itham edilemeyeceğine dikkat çekmiştir.³²

Benimsediği bu birleştirici ve uzlaştırıcı metod sayesinde Nesefî, kelâmî meselelerde tefrite ve ifrata düşen Ehl-i Bid'ata hatalı ve yanlış görüşlerini göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda ikna etme yöntemine başvuran Nesefî, muhatabını ikna etmek için pek çok yerde naklî ve aklî deliller kullanmıştır. Bu bağlamda Allah'ın isim ve sıfatlarından bahseden müteşâbih nassların anlaşılmasında Haşeviyye, Müşebbihe, Mücessime ve Kerrâmiyye gibi teşbîh ve tescîmde aşırı giden fırkalar ile bu nassların tevil edilmesinde aşırı giden Mu'tezile arasında mutedil bir metod izlemiştir. Yine Râfıza ve Bâtıniyye gibi aşırı Şîa fırkaları ile Cebriyye ve Hâriciyye'ye yönelik eleştirilerinde de aynı tutumunu devam ettirmiştir.³³

Öte yandan Nesefî, hakkında görüş birliği sağlanamayan kelâmî meseleleri incelerken katı bir mezhep taassubu içinde olmamış, gerçeği olduğu gibi dile getirmiş, hatta yeri geldikçe muhalif mezheplerin görüşleri arasında doğru kabul ettiği fikirleri de iktibas etmekten çekinmemiştir. Örneğin *el-İ'timâd* adlı eserinde konuları açıklarken getirdiği izahlarda bazen Eş'ariyye bazen Ehl-i Hadis, bazen de Mu'tezile'nin özellikle Zamahşerî'nin görüşlerinden yararlanmışır.³⁴

Nesefî, telif ettiği eserlerinde itikadî ve fikhî konuları genelde Ehl-i Sünnet özelde Hanefî-Mâtürîdî çizgisinde değerlendirmiştir. Konuları ele alırken önce kendi kanaatini belirtmiş, daha sonra Ehl-i Sünnete muhalif olan mezheplerin görüşlerini objektif olarak olduğu gibi nakletmiştir. Bu görüşlerden bir kısmını eleştirmiş, bir kısmının doğru ve isabetli olduğunu belirtmiş, bir kısmını da sadece nakletmekle yetinmiştir. Diğer taraftan Nesefî, muhalif mezheplere karşı Sünnî akîdeyi savunurken bazen doğru olan görüşün Ehl-i Sünnet'in görüşü olduğunu belirtmiş, fakat bu görüşün Eş'arî veya Mâtürîdî'den hangisine ait olduğuna dair bir bilgi vermemiştir. Bazen de açıkça Mâtürîdî'nin ismini veya görüşlerini zikredip, doğru ve isabetli olanın onun görüşü olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında Ehl-i Sünnet'e muhalif olan mezheplerle girdiği polemik konularda bazen Eş'ariyye mezhebinin görüşlerini kendi görüşüne dayanak olarak kullanmıştır. Bu anlamda Nesefî'nin muhaliflere karşı Mâtürîdî ile Eş'arî arasında ciddi bir ayırım yapmaksızın Ehl-i Sünnet akidesini savunduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Nesefî, bazen de Eş'arîlerin birtakım görüşlerine de katılmayarak, çeşitli açılardan eleştiriler de yöneltmiştir. Sözgelimi Mâtürîdî ile Eş'arî arasında aklın yetki alanı, sübûtî sıfatların sayısı, kelâmullahın işitilmesi, tekvin ve kudret sıfatı, tekvin-mükevven ile İslâm-iman münasebeti, fiilî sıfatlar, kesb anlayışı, hüsün-kubuh, hidâyet-dalâlet, saadet-şekavet, güç yetirilemeyen teklif, peygamberlikte erkek olma şartı ve kadınların peygamberliği gibi ihtilaflı olan bazı konularda doğrudan Mâtürîdî'nin görüşlerine yer vererek "bu konuda isabetli olan görüş bizim imamımız Mâtürîdî'nin görüşüdür" şeklinde açıkça ismini zikretmiştir.³⁵ Dolayısıyla

³² Ehl-i Kiblenin tekfir edilemeyeceğine dair görüşleri için bkz. Nesefî, *el-'Umde*, 60; a. mlf., *Şerhu'l-'umde*, 406; Nesefî, *Şerhu'l-cevâhiri'l-mudîyye*, 64-66, 116-118.

³³ Bkz. Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikler*, 183-400.

³⁴ Nesefî, *el-'Umde*, 33-34; a.mlf., *Şerhu'l-'umde*, 166.

³⁵ Nesefî, *Şerhu'l-'umde*, 225, 232, 276; a.mlf., *el-'Umde*, 39; a.mlf., *Medârik*, 1/114, 133, 219; 2/16, 110, 311.

Nesefî, Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri arasında ihtilafli olan konularda Mâtürîdî mezhebinin görüşlerini tercih etmiş, bu görüşlerinin daha isabetli olduğunu ifade ederek, Eş'arîlerin görüşlerini tutarsız bulup, eleştirmekten kaçınmamıştır. Diğer taraftan eserlerinde bazı fikhî konulara da yer veren Nesefî, ihtilafli olan fikhî konuları da Hanefî mezhebinin görüşlerine göre değerlendirmiş, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî gibi mezheplerinin konuya ilişkin görüşlerini sadece nakletmekle yetinmiş hatta bazen eleştiriler yöneltmiştir. Bu da bizlere Nesefî'nin açıkça Hanefî-Mâtürîdî mezhebinin sadık bir takipçisi olduğunu ve bu yöndeki gayretlerinin yaşadığı muhitte genelde Sünnî akidenin özelde ise Hanefî-Mâtürîdî akidesinin yayılmasında önemli rol oynadığını göstermektedir.

Sonuç

İslam âleminin XIV. Yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinde yetiştirdiği en önemli Hanefî-Mâtürîdî temsilcilerinden olan Eb'ül-Berekât en-Nesefî, İslami ilimlerin farklı alanlarında birçok eser yazmıştır. Nesefî'nin yaşadığı coğrafya ticaret yollarının bulunduğu bir konumda bulunmasından dolayı farklı dinlere, inançlara, mezheplere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. İşte böylesi bir ortamda yaşamış olan Nesefî, hem Mecûsilik, Sümeniyye, Berâhime, Yahudi ve Hıristiyanlık, Dehriyye, Tabiatçılar ve Sofistâiyye vb. dinlere ve felsefî akımlara hem de Ehl-i Sünnet dışı Kaderiyye, Mu'tezile, Hâriciyye, Mürcie, Cehmiyye, Cebriyye, Şîa, Mücessime, Müşebbihe vb. Ehl-i Bid'at firkalara karşı Sünnî akideyi savunmuştur.

Nesefî, Ehl-i Bid'at'ın görüşlerini eleştirirken inanç ve düşünce özgürlüğüne önem vermiş, muhatabını İslam'ın temel inanç ilkelerini reddetmediği sürece “*Ehl-i Kible tekfir edilemez*” ilkesi gereğince farklı görüşleri sebebiyle tekfir etmemiştir. Bununla birlikte yanlış ve hatalı gördüğü görüşleri de tenkit etmekten kaçınmamıştır. Bunun yaparken tefrit ve ifrattan uzak daha mutedil bir yöntem takip etmiştir. Karşı tarafı dalâlet ve sapıklıkla itham etmek yerine naklî ve aklî delillere başvurmuş, Sünnî akideye aykırı olan görüşlerin geçersizliğini ve yanlışlığını ispata çalışmıştır. Ayrıca imanı “kalp ile tasdik etmek” şeklinde tanımlayarak ameli imana dahil etmemiş, bu tanım gereğince bir kimsenin amel ve ibadetlerdeki eksikliklerden dolayı tekfir edilemeyeceğini savunmuştur.

Nesefî'nin İslâm çatısı altında ortaya çıkan, mezhepler arasında böylesi birleştirici ve mutedil bir yöneme başvurması, Müslümanların arasında itikadî ve fikrî istikrarın sağlanmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra bir Müslümanın kendisi gibi düşünmeyen ya da farklı bir mezhebe mensup olanlara karşı nasıl bir tutum ve tavır içinde olması gerektiği hususunun yanı sıra insanların farklılıklar rağmen bir arada huzur ve mutluluk içinde, inançları gereğince özgürce nasıl yaşanabileceklerini göstermesi bakımından bir öğüt niteliğindedir. Buna göre denilebilir ki günümüz Müslüman toplumu kendi içindeki farklılıkları ötekileştirme, dışlama veya ayrıştırma vasıtası değil kendi içinde birlik ve beraberliği sağlama adına bir zenginlik olarak değerlendirmelidir. Aksi takdirde bugün İslâm âleminde yaşanan mezhep kavgaları ve bunun neticesinde binlerce Müslümanın ölmesi gibi felaketlerin ardı arkası kesilmeyecektir.

Кынакча

- Akgündüz-Bulut, Said Nuri-Zübeyir. “Akâidden Fıkha: Hanefî Fıkıh Kitaplarında Elfâz-ı Küfür”, *İTOBİAD*, 6/2 (2007): 897-920.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *el-Fark beyne 'l-fırak*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Metebetü Dâri't-Türâs, 2007.
- Bağdâdî, Abdülkâhir, *Kitâbu usûli 'd-dîn*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1928.
- Beyazîzâde Ahmed Efendi, *İmam Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi, İstanbul: İFAV Yay., 1996.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Mu'cemu's-sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, “el-Fıkhu'l-ebsat”, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz, İstanbul: MÜİF Yay., 2002.
- Eş'ârî, Ebü'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilafu'l-musallîn*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2006.
- Eş'ârî, Ebü'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç ve dğr., İstanbul: Kabcacı, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *İtikadda Orta Yol*. çev. Kemal Işık, Ankara: AÜİF Yay., 1971.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nilal*. nşr. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye 1999.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ahmed, “el-Akâidetü'l-vâsiyye”, *Akaide Dair İki Risale*. İstanbul: İFAV Yay., ts.
- Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûlü'l-hamse*. thk. H. Ebu Haşim, Beyrut: 2001.
- Karaağaç, Hilmi, Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013): 163-186.
- Kârî, Ali, Muhammed, *Şerhu'l-fıkhi'l-ekber*. çev. Y. Vehbi Yavuz, İstanbul: Çağrı Yay., 1981.
- Kılavuz, Ahmed Saim, “Elfâz-ı Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kılavuz, Ahmed Saim, *İmân Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yay., 1996.
- Luveyhik, Abdurrahman, *Dinde Ölçülü Olmak*. çev. A. Duran, İstanbul: Kayıhan Yay., 2008.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2006.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *el-'Umde Tercümesi: İslâm inancının Ana Umdeleri*. çev. Temel Yeşilyurt, Malatya: Kubbealtı Yay., 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *el-'Umde fi'l-'akâ'id*. nşr. Temel Yeşilyurt, Malatya: Kubbealtı Yay., 2000.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Şerhu'l-cevâhiri'l-mudiyye*. nşr. Ömer Bölükbaşı, Rize: RTE Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Şerhu'l-'umde fi 'akâidetü'l-Ehl-i Sünnet ve ve'l-cemaat*. nşr. Muhammed Abdullah İsmail, Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2012.
- Önal, Recep, “İman Ve Mahiyeti Konusunda Mu'tezile İle Ehl-i Sünnet Polemiği” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/121-146.
- Önal, Recep, “Selefilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi*. ed. M. Çetin-M. R. Batur, 239-264.

- İstanbul, Lisans Yay., 2023,
- Önal, Recep, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Kelâmî Polemikleri*. Bursa, Emin Yay., 2017.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*. çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul: Kayıhan Yay., 1994.
- Rağıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. M. Seyyid Geylânî, Beyrut, ts. Refâa, İbrahim, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-kelebiyye*. İran: Meşhed, 1949.
- Sâbûnî, Nureddîn, *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005.
- Semerkindî, Ebu'l-Kâsım, *Sevâdü'l-azam*. İstanbul: Mektebetü'l-Yasin, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İstihfaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/336. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-nihal*. nşr. Muhammed Fehmi Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Taftazânî, Sa'düddin, *Şerhu'l-akâid*. çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yay., 1991.
- Topaloğlu, Bekir-İlyas, Çelebi, *Kelâm Terimler Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Tekfir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları.